

Vaimne kultuuripärand

Ühinenud Rahvaste
Hariduse, Teaduse
ja Kultuuri
Organ satsioer

Vaimne
kultuuri-
pärand

2003. aastal vastu võetud
vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni
peaesmärk on kaitsta tavasid,
esitus- ja väljendusvorme, teadmisi
ja oskusi, mida kogukonnad, rühmad
ja mõnikord ka üksikisikud tunnustavad
oma kultuuripärandi osana.

Teekond vaimse kultuuripärandi

UNESCO kultuurikonventsioonid on koostatud liikmesriikide soovil töötada välja rahvusvahelised normid, mille põhjal kujundada riiklikku kultuuripoliitikat ja tugevdada rahvusvahelist koostööd. Kaheksa konventsiooni, mis on koostatud rohkem kui 55 aasta jooksul, kajastavad rahvusvahelise üldsuse prioriteete kultuuri vallas nende lepingute kinnitamise ajal. Neid võrreldes saab aimu ka kultuuripoliitika arengusuundadest ning riikliku ja vabasektori rolli muutumisest ajas. Erisuguste temadega tegelevad osapooled täiendavad üksteist ja kujundavad riiklikku kultuuripoliitikat. Veel enam, uuemad konventsioonid aitavad paremini mõista eelnevaid, kajastades varasemate tegevuspõhimõtete mõju ja uusi vajadusi. Üheskoos moodustavad need dokumendid terviku, mille eesmärk on toetada liikmesriike nende pingutustes säilitada pidevalt muutuv maailmas kultuurilist kirevust. Nende tõhusus põhineb liikmesriikide pühendumisel kord ratifitseeritu ka teoks teha.

2003. aastal võttis UNESCO 32. peakonverents vastu vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni. Sellest sai oluline teetähis kultuurilise kirevuse esiletõstmisel rahvusvahelises poliitikas, kuna esimest korda tunnustas rahvusvaheline üldsus vajadust toetada kultuuriilminguid ja -väljendusi ulatusliku õigusliku ja programmilise raamistikuga.

konventsioonini

2003. aasta vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon täiendab teisi kultuuripärandit käsitlevaid rahvusvahelisi lepinguid, nagu ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon. Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni eesmärk on kaitsta tavasid, esitus- ja väljendusvorme, teadmisi ja oskusi, mida kogukonnad, rühmad ja mõnikord ka üksikisikud tunnustavad oma kultuuripärandi osana. Vaimne pärand võib avalduda mitmel viisil, nagu suulised traditsioonid ja väljendusvormid, esituskunstid, kogukondlik tegevus, rituaalid, pidustused, looduse ja ilmaruumi kohta käivad teadmised ja tavad ning traditsioonilised käsitööoskused. Konventsiooni teises artiklis toodud definitsioon hõlmab ühtlasi vaimse kultuuripärandiga seotud tööriistu, esemeid, artefakte ja kultuuriruume. See määratlus kujunes pikaajaliste valitsustevaheliste läbirääkimiste käigus, kus ühtlustati konventsiooni põhimõistete kasutust ja kiideti heaks selle teksti lõplik variant.

Käesoleva vihiku eesmärk on avada konventsiooni tausta, tutvustades tegevusi ja programme, mis sageli kaudselt mõjutasid ideede ja tegevuskavade arengut, mis päädis konventsiooni praeguse teksti kinnitamisega.

📍 *Peruus Taquile saarel kootakse kauneid kangaid.*

📍 *Usbekistani Boysuni rajoonis on säilinud palju vanu traditsioone.*

📍 *Jamaical Moore'i linnas elavad kunagiste ärakaranud orjade järeltulijad maroon'id.*

📍 *Liivajoonistused aitavad eri keeli kõnelevatel vanuatulastel omavahel suhelda.*

📍 *Mitmetes Prantsuse ja Belgia linnades ehivad rahvapõlvade rongkäiku hiiglaslikud kujud.*

Foto © Andrew P. Smith / UNESCO

Foto © Cristiana Pereira / UNESCO

1946–1981: esimesed sammud

UNESCO esimesed kultuuriprogrammid kajastasid maailma poliitilist ja ühiskondlikku olukorda sõjajärgsel ja dekoloniseerimise ajajärgul. Arvestades organisatsiooni missiooni tegutseda rahu heaks hariduse, teaduse ja kultuuri vahenditega, keskendus tähelepanu rahvusvahelise koostöö esiletõstmisele kunstide vallas ning uuringutele, kuidas tunnustada erinevaid kultuuri-identiteete üle maailma. Selleks algutati mitmeid ettevõtmisi traditsioonilistes kultuurivaldkondades, nagu kirjandus, muuseumitöö, muusika ja keeled.

1946. aastal asutati Rahvusvaheline Muuseumide Nõukogu (ICOM), millele 1949. aastal järgnes Rahvusvaheline Muusikanõukogu (IMC). Maailma tõlkekirjanduse kataloogi *Index Translationum* esimene köide avaldati 1949. aastal ja kunstiloominguga seonduvad probleemid võeti esimest korda kõneks Veneetsia konverentsil 1952. aastal. Selle kohtumise järel võeti vastu ülemaailmne autoriõiguse konventsioon, mis jõustus aastal 1955 ja mida muudeti 1971. aastal. Teise maailmasõja õõvastavad tagajärjed suurendasid teadlikkust vajadusest kaitsta ehituspärandit sõja ajal. Nii võeti Hollandis Haagis 1954. aastal vastu konventsioon kultuuriväärtuste kaitse kohta relvakonflikti korral. See konventsioon sätestas uue mõiste „kultuuriväärtus“, mis tähistab kõikvõimalikke objekte, mis vääriksid kaitset tänu oma unikaalsele tähtsusele. Sama mõistet kasutati hiljem ka kultuuri-

Foto © Juri Metsalu

📍 *Mosambiigi tšopi kogukondades mängitakse timbila't.*

📍 *Muhu mees käiab vikatit.*

väärtuste ebaseadusliku sisseveo, väljaveo ja omandiõiguse üleandmise keelamise ning ärahoidmise abinõude konventsioonis (1970), mida täiendavad Haagi konventsioon ja selle teine, 1999. aasta protokoll.

Juba 1953. aastal avaldas UNESCO esimese köite uuest sarjast „Kultuuride ühtsus ja kirevus“, mis sai alguse eri rahvaste omapäraseid kultuure ja nende vastastikuseid suhteid käsitlevast uuringust. Väljaande eesmärk oli võimaldada sissevaadet maailma eri kultuuridesse ning nende omavahelises seostesse. Sellele järgnes 1957. aastal alustatud projekt „Ida ja lääne kultuuri vastastikune tunnustus“, mis kestis üheksa aastat. 1966. aastal võttis peakonverents vastu tuntuks saanud rahvusvahelise kultuurikoostöö põhimõtete deklaratsiooni. See dokument kehtestas UNESCO rahvusvahelise kultuurikoostöö põhijooned, märkides, et igal kultuuril on oma väärikus ja väärtus, mida tuleb austada ja säilitada, ning et igal rahval on õigus ja kohus arendada oma kultuuri. Kõik kultuurid koos moodustavad inimkonna ühispärandi, mis on UNESCO kultuuripoliitika edasise arendamise aluseks.

Kuigi deklaratsioonis tõenäoliselt ei kasutatud pärandi mõistet õiguslikus tähenduses, sai väljendist „inimkonna pärand“ võtmesõna, millest lähtusid organisatsiooni järgnevad tegevuspõhimõtted kultuuripärandi käsitlemisel.

Foto © Venuatu, Riiklik Kultuurimõju kegu

Foto © Marine de Douai

Vajadus tegevuskava järele, mis arendaks edasi „inimkonna pärandi“ kontseptsiooni, vähemasti mälestiste osas, sai eriti selgeks pärast 1960. aastal algatatud Nuubia kampaaniat Egiptuses. Kampaania tulemusena avati kaks aastat hiljem ametlikult Abu Simbeli templid, mis ehitati uuesti üles oma algsest asupaigast 64 meetrit kõrgemal. See oli tõeliselt tulemusrikas näide rahvusvahelise avaliku arvamuse ergastamisest kaitseoperatsiooni toetuseks. Teine kultuuripärandi toetus-kampaania algatati 1962. aastal Veneetsia kaitseks. 19. novembril 1968 võeti peakonverentsil vastu soovitus kultuuriväärtuste kaitse kohta avalikust või erategevusest tuleneva ohu korral; 1970. aastal järgnes kultuuriväärtuste ebaseadusliku sisseveo, väljaveo ja omandiõiguse üleandmise keelamise ning ärahoidmise abinõude konventsioon.

Kindlasti avardasid need õigusliku mõjuga kampaaniad ja tegevused teadlikkust kultuuri osast majandusarengus. Dekolonisatsiooni ja külma sõja poliitilisel taustal tuli Veneetsias 1970. aasta 24. augustist 2. septembrini kokku valitsustevaheline konverents, et arutada kultuuri institutsionaalseid, haldus- ja finantsaspekte. Sel konverentsil kujunesid välja mõisted „kultuuriline areng“ ja „arengu kultuuriline mõõde“ ning arutati, kuidas kultuuripoliitikat lõimida arengustrateegiasse. Konverentsil kinnitati, et rahvus-kultuuride kirevus, nende ainukordsus

ja omapära on inimarengu ja maailma-kultuuri arengu põhialus. Tõdeti ka põliskultuuride ohustatust mitmes riigis, kus raha, koolitusvõimaluste ja spetsialistide nappuse tõttu ei tehtud peaaegu midagi rahvusliku kultuuripärandi säilitamiseks. Nii pandi alus koostööle kultuuri valdkonnas tegutsevate vabaühendustega: sõnastati selgelt, et liikmesriigid peaksid oma kultuuripoliitika väljatöötamisel ja elluviimisel töötama käsikäes vabaühendustega.

Peale tegevuse autoriõiguse ja kultuuriväärtuste kaitse valdkonnas, millest räägivad 1952., 1954. ja 1970. aasta konventsioonid, oli UNESCO ühtlasi valmis esile tõstma pärandi- ja loomemajanduse poliitikat kui vahendit positiivseks arenguks kõikides liikmesriikides olenemata nende arengustastmest.

1972. aastal võttis UNESCO vastu kümmeaastaku plaani Aafrika suuliste traditsioonide uurimiseks. Aafrika keelte esiletõstmiseks peeti Fidžil Vaikse ookeani kunstide esimene festival ja algatati kaks kultuuriuringute sarja Ladina-Ameerikas. Kultuuripärandi mõiste polnud veel üheselt seotud füüsilise pärandiga. Toetudes aga 1966. aasta deklaratsioonile, Nuubia kampaania edule ja Veneetsias 1970. aastal sõnastatud põhimõtetele, sai UNESCO kõige olulisemaks sammuks 1972. aastal ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsiooni

vastuvõtmine. See konventsioon, mis on praegu tõenäoliselt kõige suurema osalisriikide arvuga leping kultuuripärandi vallas, tugevdas ettekujutust kultuuripärandist kui millestki käegakatsutavast, piirates mõistet mälestiste, hoonete ja asupaikadega, mis kõik kuuluvad füüsilise pärandi hulka. Sarnaselt Haagi konventsiooniga keskendub see dokument kultuuriväärtustele – ehkki vaid neile, millel on väljapaistev ülemaailmne väärtus –, lisades aga ka „inimkonna pärandi“ mõiste. Oma programmilise lähenedemisega, mis toetub nimistute süsteemile ja regulaarselt uuendatavatele tegevusjuhiste, tugevdas 1972. aasta konventsioon muinsuskaitsepoliitikat ning andis eeskujut, kuidas ühitada pärandi kaitset arenguga, kasutades selleks ka turismi võimalusi.

Kuna intellektuaalse ühisomandi seaduslikud aspektid polnud veel küllalt selgesti määratletud, otsustati vaimse pärandi väljendused jätta 1972. aasta konventsioonis käsitlemata. Seetõttu tegi Boliivia valitsus 1973. aastal ettepaneku lisada ülalmainitud ja 1971. aastal muudetud ülemaailmse autoriõiguste konventsioonile protokoll, mis looks õigusliku raamistiku folkloori kaitsele. Ettepanekut vastu ei võetud, kuid aasta hiljem, UNESCO ja WIPO toetusel Tunesias korraldatud ekspertkohtumisel alustati tööd intellektuaalse omandi õiguste kaitset käsitleva näidiseaduse kallal, mida kohaldada selliste kultuuriilmingute puhul.

Jätkuna Veneetsia 1970. aasta konverentsile korraldati ka mitmeid piirkondlikke seminare. Accras toimunud valitsustevahelisel Aafrika kultuuripoliitika konverentsil (1977) soovitasid eksperdid kultuuri määratlust avardada ning lisada kaunile kunstidele ja mälestistele maailma-vaated, väärtussüsteemid ja uskumused. Aasta hiljem, Ladina-Ameerika

Foto © Luiz Samoz / UNESCO

ja Kariibi kultuuripoliitika konverentsil vastu võetud Bogota deklaratsioon rõhutas, et kultuuri areng peab parandama kogukondade ja üksikisikute elukvaliteeti. Samuti sätestas see deklaratsioon, et kultuuriline autentsus põhineb kultuuriidentiteedi komponentide tunnustamisel, ükskõik mis geograafilist päritolu need on või mismoodi omavahel segunenud. Igal rahval või rahvusrühmal on niihästi õigus kui ka kohustus iseseisvalt määrata oma kultuuriidentiteet, mis põhineb eelnevate põlvkondade traditsioonidel, individuaalsetel väärtustel ja püüdlustel ning vabal tahtel.

1982–2000: Mondiacultist loova mitmekesisuseni

Veneetsia kohtumisele järgnenud konverentside rea võttis kokku Mexico Citys 1982. aastal peetud kultuuripoliitika maailmakonverents, mida tuntakse Mondiaculti nime all. Konverentsil osales 960 esindajat 126-st UNESCOsse sel ajal kuulunud 158 liikmesriigist. 1972. aasta konventsiooni edu ning looduspärandi ja kultuurimälestiste kaitse tähtsustamine olid varjutanud pärandi teiste vormide ning loomemajanduse kui arengu ühe tugejõu tähenduse. Konverentsi eesmärk oli üle vaadata 1970. aasta Veneetsia konverentsi järgsed kultuuripoliitika ja -praktika vallas omandatud teadmised ja kogemused, edendada uuringuid kultuuri põhi-probleemidest nüüdismaailmas, sõnastada uued suunised kultuuri

arengu esiletõstmiseks üldistes arenguprojektides ja hõlbustada rahvusvahelist koostööd kultuuri vallas.

Konverentsil eitati üksmeelselt igasugust hierarhiat kultuuride vahel, kuna miski ei õigusta kultuuride jagamist alamateks ja ülemateks kultuurideks. Lisaks kinnitati taas kord igaühe kohust austada kõiki kultuure. Osalejad rõhutasid, et kultuuriidentiteet seisneb eelmistelt põlvkondadelt päritud traditsioonide, ajaloo ja moraalsete, vaimsete ja eetiliste väärtuste kaitsmises. Ühtlasi märgiti, et praegused ja tulevased kultuuritavad on samaväärsed varasematega, ning rõhutati, et kultuuripoliitika arendamises peavad osalema nii valitsused kui ka kogukonnad, nii riiklikud institutsioonid kui ka kodanikuühiskond.

Üks konverentsi peamisi saavutusi oli kultuuri uus määratlus. Nüüd sõnastati, et pärand hõlmab kõiki igapäevaelus väljenduval kultuuriilminguid, ning pöörati rohkem tähelepanu tegevustele, mis pidid toetama neid väärtusi kandvaid eluviise ja väljendusvorme. Konverents märkis, et just vaimse pärandi kaitsele pööratud tähelepanu võib olla üks viimase kümne aasta kõige olulisemaid arengutähtsaid. Mõiste „vaimne pärand“ võeti esimest korda ametlikult kasutusele just sellel konverentsil.

Lisaks kultuuri mõiste ümbersõnastamisele (selle tähendusväli laienes, hõlmates kunsti ja kirjanduse kõrval

eluviise, inimolemise põhiõigusi, väärtussüsteeme, traditsioone ja uskumusi) kiitis konverents Mexico City kultuuripoliitika deklaratsioonis heaks kultuuripärandi uue määratluse, mis hõlmas nii inimese loovuse füüsilisi kui ka vaimseid vorme, nagu keeled, rituaalid, uskumused, ajaloolised paigad ja mälestised, kirjandus, kunstiteosed, arhiivid ja raamatukogud. Mehhiko deklaratsiooni kohaselt esindab iga kultuur ainukordset ja asendamatu väärtuste kogumit, kuna iga rahva traditsioonid ja kultuuri väljendusvormid on parim enesemääratluse vahend. Ühtlasi märgiti deklaratsioonis, et kultuuriline identiteet ja kultuuriline kirevus on lahutamatud ning erisuguste kultuuriliste identiteetide olemasolu tunnustamine seal, kus kõrvu eksisteerivad erinevad traditsioonid, moodustabki kultuurilise pluralismi olemuse.

Konverents pöördus UNESCO poole üleskutsega mitte arendada üksnes ajaloolisi paiku ja mälestisi hõlmava kultuuripärandi kaitse programmi, vaid ka programmi ja tegevusi selleks, et uurida ja kaitsta vaimset kultuuripärandit, ennekõike suulisi traditsioone. Need tegevused peaksid aset leidma kahepoolset, piirkondlikul, regionaalsel ja rahvusvahelisel tasandil ning põhinema rahvaste ja kultuuride ühtsuse, erinevuse ja ülima väärikuse tunnustamisel. Rahvusvahemuste kultuuripärandi tähtsuse tunnustamise kõrval rõhutas konverents, et kultuuriliste ja vaimsete väärtuste ning traditsioonide hoidmist silmas pidades saavad lõunapoolsed kultuurid palju ära teha maailma teiste kultuuride elavdamiseks.

Konverents kutsus liikmesriike ja rahvusvahelisi kultuuri alal tegutsevaid organisatsioone avardama oma pärandikaitse poliitikat, nii et see hõlmaks kõiki kultuuritraditsioone; mitte üksnes kunstilist pärandit, vaid ka rahvakunsti ja folkloori, suulisi traditsioone ja kultuuritavasid. Samuti

Foto © Bunika-Cho, Jaapani kultuurisuhte agentuur

võeti arvesse, et iga rahva traditsioonilise kultuuri säilitamine ning arendamine moodustab põhiosa igast programmist, mille eesmärk on kinnitada kultuurilist identiteeti. Folkloor kui rahvuspärandi põhikomponent peab hõlmama ka selliseid aspekte nagu keeled, suuline traditsioon, uskumused, pidustused, söömiskombed, raviviisid ja töövõtted. Seetõttu soovitas konverents liikmesriikidel üksmeelselt tunnustada sellist pärandit võrdväärse ajalooliste mälestiste ja kaunite kunstidega ning pakkuda tehnilist ja rahalist toetust selle säilitamiseks, esiletõstmiseks ja levitamiseks.

Foto © Liang Li

Kaks aastat pärast Mondiaculti konverentsi, aastal 1984, toimus kohtumine Brasiilias Rio de Janeiros, et arutada käsitööoskuste säilitamist ja arendamist nüüdismaailmas. Seal valmistati UNESCO ja WIPO poolt Tuneesias vastu võetud rahvusfolkloori kaitse näidisseaduse eelnõu põhjal ette lepingu kavand, mis aga käiku ei läinud. Folkloori seaduslik kaitse pidi ootama veel viis aastat, kuid vaimse kultuuripärandi asjus mõningaid samme siiski astuti. Koostati raamat arktiliste keelte kohta ja Malis algatati 1987. aastal maapiirkondade arengut silmas pidav juhtprojekt traditsioonilise ja uuendusliku kultuuri ühendamiseks. Aasta varem, 1986, soovitas Majandus- ja Sotsiaalnõukogu (ECOSOC) ÜRO peakonverentsil välja kuulutada üleilmne kultuuri arengu dekaad vastavalt UNESCO peadirektori esitatud tegevusplanile.

Foto © Jane Kalajärvi

🇧🇷 Brasiilia Bahia osariigis tantsitakse samba de rodã't.

🇯🇵 Jaapani kabuki teater.

🇸🇦 Hiina Xinjjangi piirkonna uiguuride mugaami-traditsioon hõlmab erilimelisi laule, tantsu ja muusikat.

🇳🇵 Tutupidu tähistab kooliaja lõppu.

Mondiaculti konverentsil väljendatud soove. Soovituse paremaks tutvustamiseks korraldas UNESCO koolitusi, jagas toetusi nimistute koostamiseks, vähemus- ja põliskultuuride kultuuripärandi kaitse, elavdamise ja edasiandmise plaanide väljatöötamiseks ning arvukate traditsioonilise kultuuri festivalide korraldamiseks. Loodi folklooriga seotud tegevuste võrgustik, avaldati UNESCO heliplaadikogu maailma rahvaste muusikast, käsiraamat muusikapärandi kogumisest, maailma kadumisoosus keelte atlas, metodoloogiline käsiraamat traditsioonilise kultuuri ja folkloori kaitsest kommertsia pealetungi eest ning dokument „Eetika ja traditsiooniline kultuur“. 1989. aasta soovitus elluviimiseks peeti kaheksa piirkondlikku seminari, mis olulisi tulemusi siiski ei andnud.

Ometi suurendas 1989. aasta soovitus teadlikkust vajadusest pühendada vaimse kultuuripärandiga seonduvale senisest rohkem tähelepanu. 1990. aastal anti rahvusvahelisel käsitöölaadal Burkina Fasos Ouagadougous esimest korda välja UNESCO käsitööauhind. Rahvusvaheline Kultuuri Edendamise Fond (IFPC) algatas juhtprojekti, mille eesmärgiks oli kaitsta Indias Haharashtras lauldavaid maisiveskilaule. Projektiga tõestati, et peaaegu hävinud suulise traditsiooni vorme on võimalik taaselustada ning kultuur võib nii saada koguni värske impulsi. Projekti edule kohalikul tasandil järgnes selle rakedamine kogu Maharashtra osariigis. 1992. aastal toimunud rahvusvahelisel kohtumisel Indoneesias Jog Jakartas tehti algust UNESCO uue videokoguga „Traditsioonilised tantsud, teater ja muusika“. Sama aasta novembris korraldas UNESCO koos Maailmapanga, UNICEFi ja Elevandiluuranniku Kultuuriministeeriumiga Abidjanis piirkondliku seminari „Aafrika arengu kultuurimõõtmest : otsustamine, osalus, ettevõtlus“. 1993. aastal sai alguse UNESCO projekt „Kadumisoosus keelte punane

Foto © David Stehl / UNESCO

raamat”, millele 1995. aastal järgnes samasisulise andmebaasi koostamine Tokyo ülikoolis. 1993. aastal algatati Korea ettepaneku põhjal täitevkoogu 142. istungil programm „Inimkonna elavad aarded“ pärimusekandjate tunnustamiseks.

1991. aastal oli peakonverents vastu võtnud resolutsiooni, milles paluti peadirektoril asutada koos ÜRO peasekretäri ja iseseisev kultuuri ja arengu maailmakomisjon. Maailmakomisjon loodi 1992. aasta detsembris ja selle etteotsa valiti ÜRO endine peasekretär Javier Pérez de Cuéllar. Komisjoni vastutusallasse kuulus „Kultuuri ja arengu“ raporti koostamine ja ettepanekute tegemine nii kiireloomuliste kui ka pikaajaliste tegevuste kohta kultuurivajaduste rahuldamiseks sotsiaal-majandusliku arengu kontekstis.

Raport „Meie loov mitmekesisus“ tõstis tähelepanu keskmesse põlvest põlve edasi antud füüsilise ja vaimse pärandi. Kogukondade mälus kehastunud pärand pakub ebakindlatel aegadel tuge ja identiteeditunnet. Jäädes truuks UNESCO traditsioonilisele joonele kaitsta ja kindlustada kultuuri ning kultuurilist kirevust, märgiti ometi, et senisest kultuuripärandi kaitsmise poliitikast on kõige rohkem võitnud esemeline kultuur, nagu mälestised, kunstiteosed ja käsitöö. Habras vaimne kultuuripärand polnud seni samaväärset tähelepanu pälvinud, nagu ka kohanimed või kohalikud traditsioonid kultuuripärandi osana.

Komisjon tähtsustas ühtlasi pärandi kaitse poliitikat majandusarengu seisukohalt. Kuna vaimset kultuuripärandit polnud veel piisavalt arvesse võetud, meenutasid eksperdid, et pärand oma kõigis aspektides pole ikka veel nii laialdaselt ja tulemuslikult kasutusel, nagu see olla võiks, ega ole selle kasutamine ka vajaliku tundlikkusega korraldatud. Komisjon rõhutas, et ülemaailmne kultuuri- ja

looduspärandi kaitse konventsioon kehtib üksnes füüsilise pärandi kohta. Komisjoni seisukohas peegeldus mure pärandi pärast, mis on arengumaades kõrgelt väärtustatud, kuid ei vasta pärandi määratlusele piirkondades, kus keskendutakse teistele kultuuri väljendusvormidele, nagu artefaktid, tants või suulised traditsioonid. Sellest johtuvalt kutsusid eksperdid üles leidma uusi viise maailma arvukate ja rikkalike pärandivormide tunnustamiseks.

„Meie loov mitmekesisus“ tegeles ühtlasi pärandikaitse probleemidega poliitilisest, eetilisest ja rahalisest vaatepunktist ning hoiatas poliitiliste trikkide eest, mis võivad taandada kultuurilõngu keeruka olemuse kultuurilise identiteedi lihtsustatud sõnumiks. Sellised sõnumid kipuvad keskenduma ainuüksi kõige väljapaistvamale osale pärandist igapäevaste kultuurilõngute või ajaloolise tõe arvel. Eetilisest vaatepunktist eelistavad antropoloogilised uuringud üldisemaid kategooriaid, kuid rahvakunstist huvitatud turistid nõuavad kultuuriliste traditsioonide kunstlikku ja rituaalset etendamist sageli väljaspool rõivaste, muusika, tantsu ja käsitöö loomuliku konteksti. Mis puutub intellektuaalse omandi õiguste seosesse vaimse pärandi kõikvõimalike avaldusvormidega, siis tõi komisjon rahalisest küljest välja neli omavahel seonduvat teemat või riski, millega tuleb arvestada:

- autentsus**, traditsioonilise käsitöö valmistamise reguleerimine;
- eksproprieerimine**, väärtuslike artefaktide ja dokumentide algsest asupaigast eemaldamine;
- kompensatsioon** rahvakunsti lätteks olevatele kogukondadele või üksikisikutele;
- oht **tarbeasjastuda**, mis võib rahvakultuurile mõjuda hävitavalt.

Foto © Yoshi Shimizu, www.yoshi-shimizu.com

🔄 Türgi vaibad.

🔄 Ettevalmistused wayang'i nukuteatri etenduseks Indoneesias.

Ühtlasi pööras raport tähelepanu intellektuaalse omandi õigusega seotud probleemidele ja tegi ettepaneku, et „intellektuaalne omand“ ei pruugi olla sobiv termin elavate loominguliste traditsioonide käsitlemisel. Selle asemele tuleks luua uus väljend, mis põhineks traditsioonilistel reeglitel. Ühtlasi tõi raport välja mitmeid valupunkte: kuidas mõista, millist kultuuripärandid on võimalik päästa, ja kuidas otsustada, mida nimelt päästa. Vaid väga üksikutes liikmesriikides olid olemas vaimse kultuuripärandi nimistud, mis võimaldasid seada prioriteete ja teha valikuid.

Aasta pärast raporti „Meie loov mitmekesisus“ avaldamist, UNESCO ja Maailma Intellektuaalse Omandi Organisatsiooni (WIPO) ühistöö korraldatud arvukaid regionaalfoorumeid folkloori kaitseks ning Aafrika keelepoliitikat vaagivat valitsustevahelist konverentsi algatas UNESCO peadirektor kaks rööbitist tegevust. Inimkonna suulise ja vaimse pärandi meistriteoste programm kujutas endast olulist sammu maailma teadlikkuse suurendamisel sellise pärandi kaitsmise vajalikkusest. Samuti hakati uurima, kas oleks võimalik ja vajalik luua õiguslik raamistik traditsioonilise kultuuri ja folkloori kaitseks.

Meistriteoste programmi eesmärk oli avardada teadlikkust vaimse pärandi tähtsusest uudse rahvusvahelise

tunnustuse vormi loomisega. Aastatel 2001, 2003 ja 2005 kinnitati inimkonna suulise ja vaimse pärandi meistriteostena 90 kultuuriloomingut. See algatas üleilmse liikumise vaimse kultuuripärandi kaitseks.

2000 ja edasi: konventsiooni kavandamine

Hoolimata Mehhiko deklaratsiooni headest kavatsustest kulus ikkagi üle 20 aasta, enne kui rahvusvaheline üldsus jõudis välja töötada normdokumendid kultuurilise identiteedi ja kultuurilise kirevuse käsitlemiseks arengupoliitika põhiosadena.

1990ndate lõpus, pärast mitmeid piirkondlikke kohtumisi, said eksperdid kokku konverentsil „1989. aasta soovitus üleilmne hindamine: kogukonna suutlikkuse suurendamine ja rahvusvaheline koostöö“, mis sai teoks Washingtonis Smithsonian Institution'i, USA ja UNESCO koostöö tulemusena. Konverents jõudis järeldusele, et vaimse pärandi kaitseks on vaja õiguslikult siduvat lepingut. Samuti leidsid eksperdid, et 1989. aasta soovitus keskendus ennekõike dokumenteeritud pärandile ning liiga vähe elavate tavade ja traditsioonide, aga ka neid viljelevate rühmade ja kogukondade kaitsele. Rõhutati vajadust kasutada rohkem kaasavat meetodikat, et hõlmata mitte üksnes kunstilisi väljundeid, nagu lood ja laulud, vaid samuti teadmisi

ja väärtusi, millele need tuginevad, loovaid protsesse, mille käigus kultuuriloomingud sünnivad, ja vastastikuse mõju eri vorme, mis muudavad vaimse kultuuripärandi inimestele omaseks ja oluliseks. Konverents soovitas ühtlasi „vaimse kultuuripärandi“ kasutuselevõttu seni käibinud „folkloori“ asemel, mis mõnes kogukonnas mõjus alavääristavana. Uue terminiga tähistati omandatud kombeid, tavasid, teadmisi ja oskusi ning nende loovaid väljendusi. Vaimse kultuuripärandi lahutamatuks osaks on ka sellega seotud esemed, tööriistad, kultuuriruumid ja muud ühiskondliku ja loodusliku keskkonna aspektid, mis on vajalikud elava kultuuri jätkumiseks. See annab kogukonnale kultuuriidentiteedi, loob ühtsustunde eelmiste põlvkondadega, kaitseb kultuuri kirevust ning toetab inimkonna loovust.

Liikmesriikide palvel esitas peadirektor 2001. aastal kokkuvõtte eeluuringust, kas traditsioonilist kultuuri ja folkloori on otstarbekas kaitsta uue normdokumendi abil. Uuringust selgus, et intellektuaalne omand ei paku vaimsele kultuuripärandile piisavat kaitset ja selleks tuleks välja arendada uus *sui generis* süsteem. Samuti jõuti järeldusele, et kuna kultuuripärandi valdkonnas vastu võetud rahvusvahelise õiguse dokumendid käsitlesid peamiselt füüsilist pärandit, viitamata eraldi vaimsele kultuuripärandile, on nende raamistik vaimse kultuuripärandi olemuse tõttu selle kaitseks ebapiisav. Nii soovitas raport valmistada USA 1948. aasta inimõiguste ülddeklaratsiooni põhjal ette uue normdokumendi ja sõnastada selle põhiprintsiibid:

- vaimse kultuuripärandi elujõulisuse tagamine sõltub kogukondadest, kes seda loovad ja alal hoiavad;

📍 Hindu lapsed õpivad esitama veedasiid.

Foto © Indra Ghandi Riiklik Kunstikeskus

- vaimse kultuuripärandi kadumist saab ära hoida vaid siis, kui on loodud võimalused selle tähenduse, vajalike teadmiste ja oskuste edasiandmiseks;
- vaimse kultuuripärandi puhul tuleks alati julgustada ja kaitsta kogukondade õigust ja suutlikkust hoida vaimset pärandit elavas kasutuses just neile sobival viisil;
- kultuuride üksteisest osasaamine elavas dialoogis toidab üleüldist loovust seni, kuni vastastikune tunnustus ja kultuurivahetus võrdsetel alustel on kindlustatud.

Washingtoni konverentsi soovitusi järgides tegi raport ettepaneku võtta ebakohaseks muutunud termini „folkloor” asemel kasutusele „vaimne kultuuripärand”, sõnastas selle esimese määratluse ja pakkus välja rea valdkondi, kus see ilmneb. UNESCO täitevkoogu ehk täideviiv organ, mis kindlustab peakonverentsi poolt heaks kiidetud programmi ja eelarve tõhusa ning mõistliku rakenduse, leidis, et vaimse kultuuripärandi mõiste ja selle käsitlemise põhimõtted vajavad üksikasjalikumat arutelu. Peeti oluliseks, et säiliks järjepidevus suulise ja vaimse kultuuripärandi meistriteoste programmiga. Märjiti ka, et vaimse pärandi kaitse ei tohiks piirduda õiguslike normdokumentidega ja kaitse piire tuleks uurida tihedas koostöös WIPOga.

2001. aasta septembris võttis peakonverents vastu ülemaailmse kultuuri mitmekesisuse deklaratsiooni, mille seitsmendas artiklis märgitakse, et pärandi kõiki vorme tuleks säilitada, edendada ja tulevastele põlvetele edasi anda inimkogemuse ja -püüdluste talletusena, et ergutada loovust selle kõikides vormides ja innustada ehedat kultuuridevahelist dialoogi. See deklaratsioon saigi hiljem vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni aluseks. Deklaratsioonile lisatud tegevuskavas otsustasid liikmesriigid järgimiste sammudena sõnastada tegevuspõhimõtted ja strateegia kultuuri- ja looduspärandi kaitseks ning edendamiseks, pöörates erilist tähelepanu suulisele ja vaimsele kultuuripärandile. Samuti viidati vajadusele austada ja kaitsta traditsioonilisi teadmisi, eelkõige põlisrahvaste omi, ning tunnustada selliste teadmiste osa keskkonnakaitses ja loodusvaradega ümberkäimisel. Oluliseks peeti ka nüüdiseaduse ja kohalike teadmiste sünergia tugevdamist. Eelneva põhjal otsustas peakonverents, et vaimse kultuuripärandi kaitseks on vaja koostada uus rahvusvaheline leping, eelistatavalt konventsioon.

Samal aastal (2001) võttis peakonverents vastu veealuse kultuuripärandi kaitse konventsiooni, mis kehtestas maapealse kultuuripärandi kaitsega võrreldava süsteemi ka veealuste arheoloogiliste paikade kaitseks. Selle konventsiooni sätted on seotud UNESCO 1970. aasta konventsiooni ja UNIDROITi 1995. aasta konventsiooniga, kuna see sisaldab üksikasjalikke juhiseid merepõhjust leitud kultuuriväärtuste ebaseadusliku võõrandamise vältimiseks. Siiski puudub selles dokumendis hüvitamise nõue.

ÜRO kultuuripärandi aasta (2002) tugevdas kultuuripärandi, eriti vaimse kultuuripärandi rolli arengu olulise toetajana ja kinnitas vajadust töötada välja sellise pärandi jaoks sobiv raamistik. 2002. aasta septembris osalesid 110 liikmesriigi esindajad, nende hulgas 72 kultuuriministrit, vaimse pärandi ja kultuuri mitmekesisuse ümarlinal Türgis Istanbulis. Vastuvõetud Istanbuli deklaratsioonis tunnustati vaimse kultuuripärandi väärtust ja soovitati vastu võtta uus rahvusvaheline konventsioon.

Samal kuul, septembris 2002 leidis Pariisis aset esimene valitsustevaheline ekspertide kohtumine, et alustada vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni koostamist. Ennekõike arutati, kui avarat vaimse kultuuripärandi määratlust kasutada, kuna ülemäärane avar ja liiga ebamäärane mõistekasutus nõrgendaks konventsiooni rakendamise tõhusust. Otsustati lisada viide inimõigusi käsitlevatele dokumentidele ning jääda mõistete „kogukonnad” ja „rühmad” juurde, ilma neid üksikasjalikumalt määratlemata, mis võiks põhjustada lahknevaid tõlgendusi. Ekspertid eelistasid „kultuuriruumi” mõistet „kultuuripaigale”, kuna esimene sisaldab endas ka võimalikku viidet ehitistele. Kuna vaimne kultuuripärand on jätkuvalt arenev elav pärand, otsustasid ekspertid lisada, et see on „põlvest põlve edasi antav”. Mis puutub keeltesse kui vaimse kultuuripärandi ühte valdkonda, jõuti poolt- ja vastuväidete käigus kompromissile sõnastusega „keel kui vaimse kultuuripärandi edasiandmise vahend”. Ühel nõul otsustati ka hoiduda religioonidele viitamisest „kogukondliku tegevuse, rituaalide ja pidulike sündmuste” valdkonnas.

Peaaegu kõik ekspertid toetasid ettepanekut, et vaimse kultuuripärandi kaitseks on oluline roll liikmesriikidel. Nende põhiline ülesanne peaks olema

Foto © Mark Soosaar

Foto © UNESCO/Malawi Rahvuslik Komisjon

riigi territooriumil leiduva vaimse kultuuripärandi kindlakstegemine ja määratlemine, pidades nõu ja tehes koostööd asjassepuutuvate kultuurikogukondade, vabaihenduste ja teiste huvitatud osapooltega. Võeti vastu ka otsus luua riiklike pärandinimistute põhjal rahvusvaheline register. Selle registri, tulevase esindusnimekirja eesmärgiks seati kindlustada vaimse kultuuripärandi parem nähtavus ja ühtlasi esile tõsta kultuurilist kirevust.

Konventsiooni koostamiseks järgnes veel mitu valitsustevahelist kohtumist, kus jõuti ühele meelele põhiasjades. Nendeks olid liikmesriikide rolli tähtsus, rahvusvahelise koostöö ja solidaarsuse põhimõtted, paindliku ja tõhusa kaitsesüsteemi loomine, konventsiooni-osaliste üldkogule alluva valitsustevahelise komitee ja vaimse kultuuripärandi fondi asutamine.

Novembris 2003 soovitas peakonverentsi kultuurikomisjon, et peakonverents võtaks konsensuse põhjal vastu UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni. See leidis aset 17. oktoobril 2003, poolt-hääli oli 120 ja erapooletuid 8. Vastu polnud ühtegi häält. Konventsioon jõustus 20. aprillil 2006, kolm kuud pärast kolmekümnenda riigi ühinemist konventsiooniga. (Vt konventsiooni-osaliste uuendatud nimekirja www.unesco.org/culture/ich). Ratifitseerimise tavatu kiirus kajastab üleilmset huvi vaimse kultuuripärandi vastu. Samuti annab see tunnistust teadlikkusest, kui oluline ja kiireloomuline on konventsiooniga loodud rahvusvahelise kaitse süsteem nüüdisaegse eluviisi ja üleilmastumise võimaliku ohu foonil. Riigi tasandil toimuvad lugematud tegevused ja arvukad valitsustevahelised kohtumised tõendavad, et selle konventsiooni vastuvõtmine ja kiire rakendamine on teetähiseks UNESCO pikaajalisel hoogsal tegevusel maailma elava pärandi kaitseks.

2003. aasta vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon, mille struktuur põhineb 1972. aasta konventsiooni programmilisel lähenemisel, rõhutab ennekõike kultuuriilmingute ja -traditsioonide võrdset väärtust igasuguse hierarhilise vahetegemiseta. „Väljapaistva ülemaailmse väärtuse“ mõiste, mis sõnastati 1972. aasta konventsioonis, ei ole seetõttu vaimse kultuuripärandi puhul kohaldatav. Rahvusvaheline tunnustus põhineb elava pärandi tähendusel, identiteedi ja edasikestvuse tundel kogukonna jaoks, kus seda luuakse, edasi antakse ja taasluuakse. Sellise tunnustuse sisuks on vaimse pärandi parema nähtavuse tagamine, mis ongi üks esindusnimekirja põhieesmärgi. Konventsioon keskendub ennekõike kaitsemeetmetele ja väärt tavade vastastikusele vahetusele, mitte nimistusüsteemile.

2005. aastal võttis UNESCO vastu ka kultuuri väljendusvormide mitmekesisuse kaitse ja edendamise konventsiooni. Kui 2003. aasta konventsioon tegeleb peaaesjalikult teadmiste edasiandmise viisidega kogukondades ja rühmades, kes vaimset pärandit kannavad, siis 2005. aasta konventsioon on pühendatud põhiliselt kultuuriväljenduste levikule ja jagamisele kultuuritegevuste, -kaupade ja -teenuste abil. See täiendab UNESCO konventsioonide rida, mille eesmärk on luua üleilmne keskkond, mis toetaks ja julgustaks üksikisikuid ja rahvaid nende rikkalikes erisustes, turgutades niihästi nende majanduslikku arengut kui ka maailma kultuurilise kirevuse edendamist ja säilitamist.

Soovist anda üleilmastumisele inimlik mõõde on kultuur esimest korda rahvusvahelise seadusandluse ajaloos poliitikas kanda kinnitanud. Kultuurist on saanud tõeline dialoogi- ja arengukeskkond, mis pakub aina uusi võimalusi üksteise toetamiseks.

Foto © UNESCO/Michel Ravassard

🌐 Malawi, Mosambiigi ja Sambia njandžade rituaalne kombestik gule wamkulu.

🌐 Iga-aastane rändrahvaste kokkutulek mousseem Marokos Tan-Tanis.

NORRA
VÄLISMINISTEERIUM

Trükise koostamist toetas Norra valitsus

Vaimne
kultuuri-
pärand

WIKIP

Eestikeelse väljaande ilmumist toetasid:

KULTUURIMINISTEERIUM

UNESCO Eesti Rahvaste Komisjon

RAHVAKULTUURI
ARENDUS- JA KOOLITUSKESKUS

Ühinenud Rahvaste
Hariduse, Teaduse
ja Kultuuri
Organisatsioon

Vaimne
kultuuri-
pärand

Vaimne kultuuripärand tähendab selliseid põlvest põlve edasiantud teadmisi, oskusi, kombeid ja tavasid, mis on kogukondadele omased ja olulised ka praegusel ajal.